

ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

РОМАНКО Тетяна Олегівна

УДК 82.091+82'06+821.161.2+821.161.1+821.111(73)

**РОМАН ІНІЦІАЦІЇ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ,
ПОЛЬСЬКІЙ ТА АМЕРИКАНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРАХ**
(на матеріалі творчості Л. Дереша, М. Нагача, Н. МакДонелла)

10.01.05 — порівняльне літературознавство

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Тернопіль-2011

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі теорії літератури і порівняльного літературознавства Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, доцент
ЛАБАЩУК Оксана Василівна,
Тернопільський національний педагогічний університет імені
Володимира Гнатюка,
кафедра теорії літератури і порівняльного літературознавства,
доцент.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, доцент
ЛІМБОРСЬКИЙ Ігор Валентинович,
Національний університет
«Києво-Могилянська академія»,
кафедра літератури та іноземних мов, професор;

кандидат філологічних наук
ЛОБАС Наталія Павлівна,
Тернопільський національний педагогічний університет імені
Володимира Гнатюка,
кафедра українського і загального мовознавства, асистент.

Захист відбудеться 19 травня 2011 року о 15.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 58.053.02 у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка (вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027).

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027).

Автореферат розісланий 16 квітня 2011 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. В. Папуша

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Помічати лише найбільші досягнення художньої словесності достатньо для того, щоб одержувати від книг естетичну насолоду, але не достатньо для того, щоб вивчати літературний процес. У сучасних швидкоплинних соціокультурних умовах змінюється роль літератури: нині з'являються тексти, які не відзначаються високохудожньою специфікою, проте користуються великою популярністю серед читачів. Це явище спостерігається не лише в українській літературній традиції, але й в інших літературах, зокрема у польській та американській.

Сучасний етап розвитку літературознавчої думки позначається браком вивчення й осмислення актуального літературного процесу, недостатньою фаховою оцінкою творчості сучасних письменників. У зв'язку із цим постала проблема створення механізму та критеріїв літературознавчого аналізу текстів для підлітково-юнацького кола читачів. Типом літератури, який призначений для читання підлітками і юнаками, є роман ініціації, який, за влучним визначенням польського літературознавця Пшемислава Чаплінського, є «нарацією про дозрівання, процес дорослішання, про втрату стану невинності та вступ в етап гріха та досвіду»¹. Ці тексти є окремим, специфічним явищем літератури, що виступає своєрідним «містком» від дитячого до дорослого читання і відзначається низкою психологічних характеристик, ціннісно-світоглядними аспектами, особливою системою образів та мотивів, тематикою, спрямованістю на читачів підліткового віку та молодь.

Дослідження продиктоване потребою комплексного та неупередженого розгляду актуальних для сучасної літературної традиції романів ініціації з позицій системного аналізу особливостей поезики й прагматики художніх творів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в межах комплексної теми кафедри теорії літератури та порівняльного літературознавства Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка «Наративні та антропологічні виміри літератури» (0111U001326).

Мета дисертації – розкрити художню специфіку поезики та прагматики роману ініціації у творах Л. Дереша, М. Нагача та Н. МакДонелла у контексті сучасної соціокультурної ситуації.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**:

- 1) визначити релевантні методи компаративного аналізу сучасної літератури для молоді;
- 2) виявити генезу та типологічні особливості роману ініціації;
- 3) показати, який вплив на появу сучасних романів для юних читачів має суспільний

---

¹ Czaplński P. Wyzwania prozy polskiej lat dziewięćdziesiątych // Режим доступу: <http://www.polonica.ru/node/193>

феномен масової літератури та «видавничого проекту»;

4) розглянути відмінності у баченні та оцінці сучасних романів ініціації літературознавцями, критиками та читачами;

5) виділити елементи ритуальної символіки та міфопоетики, з'ясувати їх роль та художній потенціал для використання у сучасній літературі для молоді;

6) визначити чинники, що впливають на специфіку конструювання образів головних героїв у романах Л. Дереша «Культ», М. Нагача «Лелека і Льоля» та Н. МакДонелла «Дванадцять».

Об'єктом дисертаційного дослідження є романи українського письменника Л. Дереша «Культ», польського автора М. Нагача «Лелека і Льоля» та американського літератора Н. МакДонелла «Дванадцять» у широкому літературознавчому та культурологічному контексті.

Предметом дослідження є поетика і прагматика творів Л. Дереша «Культ», М. Нагача «Лелека і Льоля», Н. МакДонелла «Дванадцять».

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять праці з літературознавчої компаративістики Б. Бакули, Р. Гром'яка, Д. Дюришина, С. Т. де Зепетнека, Е. Касперського, І. Лімборського, Д. Наливайка; теоретичні роботи, присвячені проблемі роману виховання, М. Бахтіна, В. Зарви, С. Притолук; з міфопоетики та ритуальної символіки В. Балушка, А. ван Геннепа, Р. Генона, В. Давидюка, М. Еліаде, О. Лосева, Є. Мелетинського, В. Топорова та інших. Аналізуючи сучасну літературу як «видавничий проект», за основу ми обрали дослідження масової літератури та культури А. Данилюк, Дж. Г. Кавелті, П. Свірського, Дж. Сторі. Вагомими для вивчення прагматики художніх текстів сучасних авторів української, польської та американської літератур були дослідження, присвячені літературознавчій антропології В. Ізера, Р. Нича, М. Марковського. Визначальним теоретико-літературним орієнтиром стала праця М. Зубрицької, присвячена соціокультурному дискурсу читання та читача.

На різних етапах дослідження використовувалися такі **методи**, як порівняльно-історичний, порівняльно-типологічний, генетико-типологічний, рецептивний, структурно-семіотичний та функціональний.

Наукова новизна роботи полягає у тому, що вперше в українському літературознавстві здійснено комплексний порівняльний аналіз літературного явища роману ініціації Л. Дереша «Культ», М. Нагача «Лелека і Льоля» та Н. МакДонелла «Дванадцять».

Теоретичне значення роботи визначається можливістю наступних досліджень типологічних ознак романів ініціації в українській, польській та американській літературі й особливостей функціонування сучасних художніх текстів у різних національних літературних традиціях.

Практичне значення дисертації полягає у використанні одержаних результатів та висновків у майбутніх дослідженнях роману ініціації як літературознавчої проблеми у

національних літературах, вивченні типологічних збігів та відмінностей функціонування цього явища в українській, польській та американській культурах. Матеріали дисертаційної роботи можуть бути використані у розробці загальних та спеціальних курсів з історії української та зарубіжної літератур, у роботі літературознавчих факультативів, наукових гуртків у вищих навчальних закладах для студентів філологічних спеціальностей.

Особистий внесок здобувача. Дисертація, автореферат і шість наукових публікацій, у яких висвітлено основні положення наукового дослідження, написані автором одноосібно.

Апробація результатів дисертації. Дисертацію обговорено на засіданнях кафедри теорії літератури та порівняльного літературознавства Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Основні положення та висновки наукової роботи були викладені на звітних наукових конференціях професорсько-викладацького складу Тернопільського національного університету імені Володимира Гнатюка (Тернопіль, 2007–2011); Всеукраїнській науковій конференції «Новітня теорія літератури і проблеми літературної антропології» (Тернопіль, 2008); «Стипендійній програмі уряду Польщі для молодих науковців» під керівництвом професора Й. Тамбор у Сілезійському університеті (Катовіце, Польща, 2007-2008); Другій конференції колишніх стипендіатів польських програм «Мій досвід – Наша справа» (Буча, 2008); Міжнародній науковій конференції «Місто-як-текст: літературні проєкції» (Бердянськ, 2009); Третьому науковому семінарі «Різноманітність образів світу: світогляд–мова–політика» (Кельце–Шташув–Опатов, Польща, 2009); Міжнародній науковій конференції «Мультикультуралізм у перспективі літературознавчої антропології» (Чернівці, 2009); Міжнародній науковій конференції «Інтертекстуальність в системі художньо-філософського мислення: теоретичний та історико-літературний виміри» (Луцьк, 2009); Всеукраїнській науковій конференції «Літературний процес: від класики до постнекласики» (Київ, 2009); Міжнародній науковій конференції «Міф і наратив у суспільній свідомості: антропологічний аспект» (Тернопіль, 2010); Четвертому науковому семінарі «Різноманіття образів світу: світогляд–мова–політика» (Кам'янець-Подільський, 2010); Міжнародній науковій конференції «Польська література і європейський контекст» (Луцьк, 2010); Міжнародній науковій конференції «Імагологічна проблематика польської, білоруської, російської та української літератур і європейський контекст» (Луцьк, 2011).

Публікації. За темою дисертації опубліковано шість статей, з них п'ять у наукових фахових виданнях.

Структура дисертаційної роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел, який налічує 273 позиції. Загальний обсяг роботи становить 186 сторінок, з них 160 – основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовується актуальність теми, формулюються мета, завдання, предмет і об'єкт дослідження, наукова новизна, теоретичне і практичне значення отриманих висновків, визначається теоретико-методологічна основа, подається інформація про апробацію результатів роботи.

Перший розділ «**Типологічні особливості роману ініціації**» містить аналіз компаративних методів дослідження літератури та можливості їх застосування під час вивчення сучасних романів ініціації, вивченню його генези та типологічних особливостей. Досліджується явище підлітково-юнацької літератури, його психологічні та функціонально-прагматичні ознаки.

У підрозділі 1.1. «**Методологічні засади компаративного аналізу сучасної літератури**» увага зосереджується на аспектах компаративного дослідження літератури для підлітково-юнацького читання.

На основі типології сходжень національних літератур Д. Дюришина, що засновується на суспільно-типологічних подібностях, літературно-типологічних збігах та психологічно-типологічному співзвуччі, вважаємо, що зіставно-типологічний метод компаративістики дає змогу виявити спільні структурні елементи роману ініціації та роману виховання, особливості їхніх систем образів та персонажів, мотивів, визначити відмінності роману ініціації від інших романних форм.

Оскільки проблематика традиційної компаративістики зосереджена у царині міжлітературних зв'язків і взаємодії різних національних літератур, виникає потреба відшукати продуктивні способи аналізу. Серед виділених М. Ільницьким та В. Будним методів для нас найціннішими виявилися генетико-контактний, типологічний, рецептивний, що дало змогу проаналізувати закономірності розвитку національної літератури крізь призму світового літературного континууму.

Зважаючи на новітні засади сучасної компаративістики, визначені С. Т. де Зепетнеком, важливими у дослідженні літературних явищ є інтердисциплінарна (аналіз текстів у межах гуманітарних дисциплін) та мультидисциплінарна (використання методів дослідження інших галузей науки) методології розгляду творів літератури. Застосування цих методів у роботі дало змогу окреслити творчість новочасних письменників (Л. Дереша, М. Нагача, Н. МакДонелла) у зв'язку з історією, психологією, соціологією та іншими галузями гуманітарного знання й у широкому культурному контексті.

У підрозділі 1.2. «**Дослідження роману виховання**» розглядається історіографія студій роману виховання як літературного попередника сучасного роману ініціації.

Значний внесок у розвиток теорії роману виховання здійснили німецькі літературознавці: Ф. фон Бланкенбург, К. Моргенштерн, М. Герхард, Ф. Мартіні, Л. Кена, Х. Ельзеборн-Крумбігель, Ю. Якобс, Р. Зельбман. Вагомі теоретичні судження стосовно цього жанру знаходимо у дослідженнях М. Бахтіна, І. Влодавської, Д. Затонського, А. Діалектової, В. Пашигорева. Серед сучасних українських дослідників до розгляду роману виховання зверталися І. Лімборський, С. Притолук, О. Сидоренко, О. Кругликова, В. Зарва.

Генезу роману виховання простежують від Вед, шумерського епосу, Біблії, Корану, які містять фрагменти зображення становлення особистості. Основи жанрової специфіки роману виховання закладено у філософсько-педагогічному трактаті Ж.-Ж. Руссо «Еміль, або Про виховання» (1762), в якому автор виокремив три основні чинники, що мають найбільший вплив на виховання молодшої особистості: природа, люди, речі. Головним завданням виховання, на думку філософа, є узгодження та співіснування усіх зазначених вище чинників. Першим літературним зразком роману виховання у європейській літературі став твір К. М. Віланда «Історія Агатона» (1766-1767), у якому йдеться про становлення особистості головного героя, його характеру та поглядів у момент зіткнення із життєвими труднощами. Традиція посвячення головного героя, його життєвого вибору та основи виховання людини як всебічно розвиненої особистості є наскрізною у романах Й. В. фон Гете «Театральне покликання Вільгельма Майстра» (1785), «Роки навчання Вільгельма Майстра» (1796) і «Роки подорожі Вільгельма Майстра, або Зречення» (1821), що стали класичними зразками літературного жанру роману виховання. У ХХ столітті роман виховання представлений такими класичними творами, як «Чарівна гора» (1924) Т. Манна, «Степовий вовк» (1927) та «Гра в бісер» (1943) Г. Гессе, «Непогора» (1948) А. Моравія, «Бляшаний барабан» (1959) Г. Грасса тощо, які безпосередньо вплинули на формування роману ініціації.

Значний внесок у вивчення типологічних особливостей роману виховання зробила А. Діалектова. Вона довела, що цьому жанру притаманні такі риси: внутрішній розвиток героя, що розкривається у зіткненнях із зовнішнім світом; уроки життя, які отримує герой у результаті еволюції; зображення становлення характеру головного героя з дитинства до фізичної та духовної зрілості; активна діяльність центрального персонажа, націлена на встановлення гармонії і справедливості; прагнення ідеалу, який гармонійно поєднує фізичну і духовну досконалість; рух героя від крайнього індивідуалізму до суспільства. Зазначені типологічні ознаки вплинули на формування сюжету роману ініціації.

А. Садрієва, досліджуючи роман виховання як культурну інституцію, яка регулює поведінку людини у соціумі, в дисертації «Трансформація західноєвропейського роману виховання у культурному контексті сучасності» виявила та теоретично обґрунтувала специфіку цієї літературної форми і показала її якісне перетворення в умовах зміни культурної парадигми, коли

зникають традиційні та з'являються нові соціальні інститути, які впливають на розвиток та формування особистості індивіда. Дослідниця довела, що роман виховання, який належить до нормативно-орієнтаційних інституцій культури, виконує функції трансляції культурних цінностей, передачі норм та правил соціальної поведінки, контролю соціального та культурного характеру, інтеграції читачів у художній світ творів та найголовніше – їх соціалізації. Саме ці риси стали засадничими під час формування прагматики роману ініціації.

Простеживши генезу роману ініціації від літературних традицій жанру роману виховання, відзначаємо типологічну подібність цих романних форм. Зважаючи на виокремлені типологічні особливості роману виховання, вважаємо, що роман ініціації є продовженням традицій цього типу прози та його сучасним варіантом, який виник у 80-х роках ХХ століття.

У підрозділі 1.3. «*Роман виховання та роман ініціації: спільне і відмінне*» визначаються типологічні подібності та відмінності між цими двома літературними явищами. На основі класифікації В. Пашигорева простежуємо типологічну подібність традиційних романів виховання із художньою прозою ініціації. Збіги та розбіжності виявляємо на структурному, змістовому, семантичному та прагматичному рівнях.

Типологічні збіги роману ініціації та роману виховання виявляються в їхніх особливостях композиції, що свідчить про ступінчастість та поетапність процесу дорослішання. Формування особистості головного героя роману обох прозових жанрів відбувається поступово, його становлення має плавний характер. За типом сюжету роман ініціації, як і роман виховання, є художнім текстом одного героя, дорослішання якого відбувається під впливом освіти, сім'ї, друзів. Інші персонажі виконують конструктивну чи деструктивну функцію у його становленні.

Подібності у сюжетній будові роману виховання і роману ініціації полягають у зображенні поворотних моментів, критичних ситуацій у житті головного героя. У цей період він перебуває у конфронтації з сім'єю, вчителями, однолітками, ідентифікуючи себе лише із тією групою осіб, які близькі йому за світоглядом. Персонаж проходить низку випробувань, з яких має знайти вихід, постає перед вибором, що вплине на все його подальше існування.

Характерною особливістю романів ініціації, на думку П. Чаплінського, є також те, що автори використовують у текстах сюжетні схеми трилеру та роману жахів. У цих прозових творах йдеться про метафізичні явища, і їх героями є персонажі, запозичені з міфологій різних народів (демони, чудовиська, перевертні тощо). Зображення чогось незрозумілого та жахливого викликає у читачів почуття страху як реакцію на реальну або вигадану загрозу їхньому життю. Тому створення атмосфери емоційного напруження є визначальною рисою сучасних романів ініціації в українській, польській та американській літературах.

Характерною особливістю роману виховання та роману ініціації є біографізм та автобіографізм, який виявляється на сюжетному чи психологічному рівнях художнього тексту. У

прозі обох жанрових різновидів присутні описи особистих переживань, пов'язаних із різними життєвими ситуаціями, та їхнє індивідуальне осмислення персонажами творів.

Типологія героя роману виховання визначається моделями героя-революціонера, праведника, правдошукача, реформатора. Головний персонаж роману ініціації є дещо іншим: він прагне до знань, розуміння сучасної соціокультурної ситуації, в якій йому доводиться існувати, набуття власного досвіду. Герої сучасних романів ініціації – це молоді люди, які не знаходять собі місця у швидкоплинному житті соціуму, яких не розуміють інші, але які прагнуть до самопізнання. Якщо у романі виховання важливою є роль наставника або вчителя головного персонажа, то у романі ініціації цієї дійової особи немає, натомість герой намагається самостійно знайти відповіді на запитання екзистенційного характеру.

Наратор роману виховання – це зріла людина, яка вже віднайшла своє місце в житті. Таким чином, зображення процесу формування та становлення особистості на сторінках художнього тексту постає як спогад про власний досвід. Оповідач оцінює своє дорослішання з актуального погляду та розглядає його з позиції часової дистанції. На противагу йому, наратор у романі ініціації є такою ж молодого людиною, як і герої літературних творів. Молодь, не відчуваючи вікової різниці з оповідачем, надає перевагу саме такій літературі.

У підрозділі 1.4. *«Романи Л. Дереша, М. Нагача та Н. МакДонелла як явище масової літератури та «видавничий проект»* зосереджується увага на явищі масової літератури, розглядається сучасний роман ініціації крізь призму «видавничого проекту».

Користуючись класифікацією А. Данилюк, ми виявили низку ознак, що характеризують феномен масової літератури, а саме: виразна сюжетна лінія; захопливий зміст; адресація до конкретної читацької аудиторії; чітке визначення категорій добра і зла, правди та кривди; залучення до твору міфів, казок; повторення одного й того самого епізоду декілька разів у різних ракурсах. Зважаючи на соціокультурну природу творів масової літератури, їх специфічними особливостями також є оперування категоріями колективного несвідомого, легкодоступність і здатність до швидкого забування (Л. Шеглова). Ще однією особливістю масових літературних текстів є проєктивізм, що, за визначенням Г. Улюри, є прагматичною настановою та відповідною видавничою стратегією, з чітко визначеним письменницьким іміджем автора, конкретно вказаною цільовою читацькою аудиторією, детермінованою текстуально та контекстуально.

Оскільки романи Л. Дереша, М. Нагача та Н. МакДонелла мають такі характерні риси, як захопливий зміст, доступність та емоційність викладу, чіткий сюжет, орієнтацію на підлітково-юнацьку читацьку аудиторію, актуальність тематики і проблематики екзистенційного характеру тощо, вони можуть розглядатися як зразки масової літератури. Творчість Л. Дереша, М. Нагача та Н. МакДонелла пропонується розглядати у контексті «видавничого проекту», оскільки їхні твори характеризуються цілеспрямованою політикою видання цих літературних текстів великими

накладами, участю письменників у книжкових ярмарках, екранізацією їхніх романів тощо. Зважаючи на маркетингове спрямування сучасної літератури, вважаємо за доцільне розглядати творчість Л. Дереша, М. Нагача, Н. МакДонелла у контексті масової літератури та «видавничого проекту».

У підрозділі 1.5. **«Прагматика роману ініціації та проблема читача літературного тексту»** розглядаються особливості літератури для підлітково-юнацької читацької аудиторії, зважаючи на її соціокультурну та психологічну специфіку; визначається прагматико-функціональний аспект сучасних романів ініціації, що полягає в процесі читання літературних текстів.

Виокремленню характерних ознак творів для юнацтва, визначенню їхніх подібностей до дитячої літератури присвячені дослідження Е. Огар, О. Папуші, М. Славової. Для нашого дослідження виявилась актуальною тематична спрямованість літератури для молоді, яка обумовлена потребою читачів у літературних текстах екзистенційного скерування. Ця потреба ґрунтується на психологічних особливостях підлітково-юнацького віку як періоду дорослішання та становлення особистості молодого людини, формування її картини світу та ціннісно-світоглядних орієнтирів. У сучасних соціокультурних умовах молодь надає перевагу художнім творам, у яких ідеться про актуальні, близькі та зрозумілі їй проблеми.

Ґрунтуючись на дослідженні функціонального поля літератури для молоді О. Трикової, звертаємо увагу такі її функції, як розважальна, естетична, пізнавальна, компенсаторна, функція ідентифікації читачів із героями літературних текстів. Ототожнення світу читацької аудиторії із персонажами художніх творів виявляє комунікативно-прагматичний характер процесу читання.

«Злиття горизонтів» (термін Г. Яусса) читацької публіки з художнім наповненням сучасних творів літератури передбачає, що під час читання відбувається ідентифікація життєвих ситуацій читачів з обставинами обряду посвячення героїв сучасних романів ініціації. Цей процес робить можливою своєрідну ініціацію реципієнтів творів, результатом якої є розуміння сучасної соціокультурної ситуації, знаходження відповідей на запитання про сенс людського існування, формування цінностей і світогляду, набуття досвіду. В цьому сенсі процес читання має антропологічний характер, оскільки він задовольняє психологічні потреби молодих людей у самоусвідомленні, самоствердженні та самореалізації у сучасних соціокультурних умовах. Саме це визначає прагматику романів ініціації.

У другому розділі **«Рецепція творчості Л. Дереша, М. Нагача, Н. МакДонелла у літературно-критичному дискурсі»** простежуються особливості критичного погляду на твори українського, польського й американського авторів крізь призму національного літературного дискурсу, оцінка їхніх творів літературознавцями, критиками у різних національних контекстах.

Матеріалом для вивчення оцінки романів українського, польського та американського письменників слугували переважно публіцистичні та літературно-критичні тексти (відгуки, рецензії, історико-літературні статті). Вони є свідченням того, яке місце сучасні письменники посідають у національних літературах.

Підрозділ 2.1. *«Оцінка творів Л. Дереша українськими літературознавцями і критиками»* репрезентує критичне бачення літературних текстів українського письменника. Творчість Л. Дереша започаткувала не тільки новий етап в українській літературі, але й стала поштовхом до вивчення та аналізу сучасної прози у ширшому культурному аспекті.

Р. Харчук, розглядаючи українську літературу епохи постмодернізму, окремо виділяє «дитячо-підліткову альтернативу», до якої долучаємо творчість Л. Дереша. Творчий дебют письменника з романом «Культ» оцінений літературознавцями та критиками неоднозначно. А. Богуславська вважає, що авторові вдалося зацікавити та здивувати своїм твором. І. Бондар-Терещенко відзначив подібність романів Л. Дереша із текстами Г. Лавкрафта, Р. Желязни. Н. Герасименко віднаходить у «Культі» алюзії із романів хорору. У заплутаному лабіринті сюжетних ходів твору Л. Дереша Т. Таланова бачить його схожість із «Гаррі Поттером» Дж. Ролінг.

Зважаючи на недоліки недосвідченого письма автора, І. Бондар-Терещенко висловив припущення, що твори Л. Дереша написані В. Єшкілевим і Ю. Іздриком, оскільки вони подібні у художньо-стильовому плані. О. Боронь, відзначаючи оригінальність творів письменника, робить висновок, що вони не заслуговують виходу у світ окремими книжками, оскільки зберігають риси розважальної літератури. М. Цуканова вважає твори Л. Дереша антикласичними та мінімалістичними й водночас актуальними в сучасних соціокультурних умовах. Зображення у текстах письменника підліткової концепції бачення світу є, на думку Н. Герасименко та Б. Логвиненка, недоліком, адже воно не передає художньо-стильової майстерності автора. Негативним, з погляду Є. Барана, є вживання суржику та сленгу в творах Л. Дереша.

У підрозділі 2.2. *«Особливості польської рецензії романів М. Нагача»* йдеться про сприйняття творчості М. Нагача літературно-критичною думкою Польщі. Критики передусім зараховують творчість письменника до літературних спроб дуже молодих авторів, стосовно яких у польському літературознавстві вживається термін «наймолодша проза».

Характерною особливістю творчості М. Нагача, на думку М. Кубер, є те, що письменник написав про сучасне молоде покоління, його проблеми й інтереси. Р. Осташевський розглядає твори М. Нагача у контексті прози, що описує молодіжні вечірки, наркотичний й алкогольний досвід підлітків. А. Сасіновський висловив сумніви щодо непересічності творчості М. Нагача. Міметизм романів письменника М. Влодарський і К. Сідовська пов'язують із художньо-стильовою подібністю до творів А. Стасюка, який був видавцем та промоутером польського автора.

Р. Осташевський вказав на схожість використання наркотичних візій для опису навколишньої дійсності у романі М. Нагача «Лелека і Льоля» та В. Берроуза «Голий сніданок». Оскільки твори М. Нагача присвячені спостереженням за сучасною дійсністю крізь призму підліткового світобачення, Л. Каспер вважає опубліковані тексти особистими щоденниками автора. Вживання письменником вульгаризмів, колоквіалізмів у творах, на думку А. Сасіновського, є неприпустимим. Відтак Л. Каспер вважає це доречним та позитивним, оскільки мова романів М. Нагача відображає говірку молоді у сучасних соціокультурних умовах.

Як бачимо, одні критики вважають талант і літературний слух М. Нагача бездоганим, відзначають його художню майстерність, стиль написання творів, інші стверджують, що його проза є порожньою, однорідною, несе негативний досвід сучасному молодому поколінню.

У підрозділі 2.3. *«Творчість Н. МакДонелла у контексті американської критики»* аналізується американська літературно-критична позиція щодо літературних текстів юного автора.

На думку К. Гейдж, письменник написав про тривожний і захопливий світ, який добре знає. Дж. Еган відзначила, що творчість автора є своєрідним зрізом усього сучасного покоління американських підлітків, адже йому вдалося яскраво та детально описати реалії життя багатих підлітків, способи проведення ними вільного часу. Дж. Еган наголосила на міметизмі Н. МакДонелла, оскільки роман «Дванадцять» подібний до твору Б. І. Елліса «Менше, ніж нуль» та Дж. Керуака «На дорозі». Л. Стайн визначила подібності між дебютним романом письменника та «Над прірвою у житті» Дж. Селінджера, які полягають у сюжеті та системі образів героїв. Л. Стайн і Т. Бухсбаум вказали на схожості творів Н. МакДонелла та фільмів К. Тарантіно й А. Хічкока. З другого боку, М. Люк звернув увагу на погану організацію текстів Н. МакДонелла, сюжетну невпорядкованість його творів, неоднорідність стилю письменника. Критик вказав, що різні шрифти, якими надрукований роман «Дванадцять», не виконують жодної мистецької функції.

Третій розділ **«Використання елементів ритуального сценарію і міфопоетики у романах Л. Дереша, М. Нагача та Н. Макдонелла»** присвячений аналізу функціонування категорій міфологічного часу і простору, зображенню ритуальних елементів обряду ініціації у текстах романів українського, польського й американського авторів.

У підрозділі 3.1. *«Міф та ініціація крізь призму культурної антропології»* виявляються особливості часо-просторової організації міфологічного тексту.

Спираючись на дослідження М. Еліаде, А. ван Геннепа, Є. Мелетинського, В. Топорова, ми визначаємо найсуттєвіші риси міфологічного часу та простору, простежуємо зв'язок романів ініціації з космогонічними міфами, характеризуємо соціальні завдання обрядів ініціації. Метою обрядів ініціації як ритуалів переходу є переведення індивіда в інший соціальний і духовний статус. У процесі соціалізації людина засвоює певну систему знань, цінностей, норм культури

певного суспільства, які дозволяють їй повноцінно функціонувати у соціумі. Крізь призму культурного досвіду індивід здійснює пошук власних світоглядно-ціннісних орієнтацій, що допоможе зрозуміти себе, навколишній світ та своє місце у ньому. Прагматичним значенням обряду ініціації є те, що він виступає інструментом, за допомогою якого молода людина стає повноправним членом суспільства, починає виконувати певні ролі, змінюючи соціальний статус. Іншою метою ініціаційного дійства є здійснення його заради душевної трансформації молодої посвячуваної особи, переведення її свідомості на якісно інший рівень функціонування. Психопрагматична функція обряду посвячення виявляється в набутті досвіду екзистенційного характеру, що приносить спокій та рівновагу в життя молодих людей.

Підрозділ 3.2. *«Особливості часо-просторової організації романів «Культ» Л. Дереша, «Лелека і Льоля» М. Нагача, «Дванадцять» Н. МакДонелла»* присвячується аналізу художньої трансформації міфопоетичного хронотопу в літературних текстах українського, польського й американського письменників. Автори творів звертаються до категорій часу і простору як елементів ритуально-обрядового посвячення, використовуючи окремі деталі і надаючи їм естетичного звучання у художньому тексті.

Простір романів Л. Дереша, М. Нагача та Н. МакДонелла є об'єктно наповнений і якісний: місто, яке визначене для обряду ініціації, де кояться незрозумілі речі, сповнене тривоги і жаху; сакральний центр, де відбувається найважливіша подія, ритуал посвячення, має характеристики особливого місця, де панує Хаос, сюди приходять головні герої для встановлення порядку, створення Космосу. Цим важливим місцем у романі Л. Дереша є підвали під навчальними закладом, а у М. Нагача — підземний бункер. Простір у «Культі», «Лелеці і Льолі» характеризується такою особливістю, як закрученість, коли герої не впізнають знайомих їм місць. У романі Н. МакДонелла «Дванадцять» зображено блукання героя кам'яними нетрями сучасного мегаполісу. З часом теж відбуваються зміни: світ старіє, зношується, сон переплітається із реальністю. Персонажі літературних текстів помічають ці перетворення (герої відчувають незрозумілу тривогу, наближення чогось жахливого, вони бачать сни, що віщують небезпеку). Час і простір у романах «Культ» Л. Дереша, «Лелека і Льоля» М. Нагача і «Дванадцять» Н. МакДонелла перебувають у тісній взаємозалежності і визначаються якісними характеристиками. Автори використовують у своїх творах опозиції день/ніч, Хаос/Космос, сон/реальність. В аналізованих текстах функціонує таке універсальне протиставлення, як життя/смерть. Головні герої, що проходять обряд ініціації, повинні померти для того, щоб, воскреснувши, здобути нові знання, досвід розв'язання життєвих проблем, набутти нового відчуття ідентичності та певності у власних силах. Тому смерть і воскресіння головних героїв роману можна розглядати в контексті обряду ініціації та космогонічних міфів про народження світу або

власного мікрокосму. Таким чином, міфопоетична і ритуальна символіка проявляється у всьому, що оточує посвячуваних осіб романів.

У підрозділі 3.3. *«Елементи ритуального сценарію як головний чинник конструювання сюжету роману ініціації»* розглядаються структурні елементи сюжетів творів Л. Дереша «Культ», М. Нагача «Лелека і Льоля» та Н. МакДонелла «Дванадцять» і аналізуються традиційні мотиви обряду ініціації у літературних текстах письменників. Почергові етапи обряду ініціації (вилучення героя із соціуму, проходження ним низки випробувань і повернення у звичне середовище якісно іншим) виявляються сюжетотворчими елементами романів ініціації українського, польського й американського авторів.

Сюжетно-фабульним підґрунтям романів ініціації є структура чарівної казки, мотиви й образи якої В. Пропп виводить зі сценарію обряду ініціації. Посвячення молодого людини відбувається поетапно. Першою фазою є вилучення індивіда зі звичної соціальної структури, з того оточення, в якому він перебуває. У романі Л. Дереша «Культ» Юрко Банзай їде у провінційне містечко Мідні Буки для проходження педагогічної практики. У «Лелеці і Льолі» головний герой вирушає у мандрівку своєю свідомістю. Білий Майк у романі Н. МакДонелла «Дванадцять» постійно мандрує нетрями Нью-Йорка. Наступним етапом стають випробування психологічного характеру: перевірка персонажів віщими снами та видіннями, переживання символічної смерті і воскресіння, після чого ініційовані особи набувають нових знань і досвіду. Завершенням обряду ініціації є повернення молодих людей у їхнє звичне середовище якісно іншими. Вказівки на успішне проходження головними героями обряду ініціації знаходимо у романах Л. Дереша та М. Нагача, а відтак твір Н. МакДонелла завершується смертю героїв, їхньою невдалою спробою проходження посвячення.

Л. Дереш, М. Нагач і Н. МакДонелл у своїх художніх текстах використовують мотив сну як межі з реальністю, яку потрібно перетнути для пізнання навколишньої дійсності, самовизначення і світоглядного пошуку героїв. Мотиви подорожі та пошуку є наскрізними елементами романів «Культ», «Лелека і Льоля», «Дванадцять». Мотив жертвопринесення є невід'ємною структурною одиницею обряду ініціації. Відповідно, у «Культи» жертвою стає Дарця Борхес, подруга та помічниця головного героя. У романі «Дванадцять» гинуть усі молоді люди, які зібралися для святкування Нового року.

Апокаліптичні мотиви в проаналізованих романах Л. Дереша, М. Нагача та Н. МакДонелла, пов'язані зі смертю та воскресінням головних героїв, можна розглядати як важливий етап обряду посвячення. Хаос, кінець світу і смерть переповнюють літературні тексти письменників. На противагу їм виступають бажання персонажів віднайти душевний спокій і рівновагу, поборовши всесвітнє зло.

У підрозділі 3.4. «*Типологія образів головних героїв у романах «Культ» Л. Дереша, «Лелека і Льоля» М. Нагача, «Дванадцять» Н. МакДонелла*» розглядаються характерні риси персонажів літературних текстів, які визначаються символічним відлунням обряду ініціації.

Проаналізувавши основні риси головних героїв романів «Культ» Л. Дереша, «Лелека і Льоля» М. Нагача і «Дванадцять» Н. МакДонелла, виявлено, що всім їм притаманна певна структура і семантика, що визначаються міфоритуальним сценарієм обряду ініціації. Головні персонажі аналізованих текстів знаходяться на етапі пошуку світоглядно-ціннісних орієнтацій у сучасному світі, вони прагнуть до самопізнання та «досвідчування» того, що досі їм було невідомим. Ця важлива особливість вирізняє їх з-поміж інших героїв аналізованих творів. До того ж, вони по-іншому одягаються, слухають зовсім іншу музику, мають абсолютно інші пріоритети у житті, аніж їхні ровесники. Це вказує на обраність Юрка Банзая, оповідача у творі М. Нагача і Білого Майка для здійснення обряду ініціації, встановлення Космосу в сучасному хаотичному світі. Призначення юнаків також проявляється у пошуку спокою, душевного затишку й ідеальної жінки. Зважаючи на це, вони повинні пройти низку виснажливих випробувань фізичного та психологічного характеру, щоб досягнути поставленої мети. Герої, здатні розв'язати такі проблеми, не залишають байдужими підлітково-юнацьку читацьку аудиторію, яка з великим захопленням неодноразово перечитує романи Л. Дереша, М. Нагача, Н. МакДонелла.

У **висновках** викладено результати дослідження роману ініціації у сучасній українській, польській та американській літературах, визначено його генетико-типологічні особливості, а також проаналізовано елементи ритуального сценарію та міфопоетики у творчості Л. Дереша, М. Нагача і Н. МакДонелла.

1. Для комплексного аналізу сучасних зразків роману ініціації продуктивними з погляду методології компаративного дослідження виявилися генетико-контактний, зіставно-типологічний і прагматичний аспекти. Перший метод дав нам змогу встановити наявність або відсутність спорідненості між ними, виявити генезу сучасних творів для підлітково-юнацької читацької аудиторії. За допомогою зіставно-типологічного методу ми визначили структурні особливості, які притаманні роману виховання та роману ініціації, акцентувавши на специфіці останнього. Використовуючи прагматичний аспект порівняльного літературознавства, ми виявили соціокультурний та індивідуально-психологічний контексти сучасних романів ініціації, який впливає на вибір юними читачами такого типу літературних текстів.

2. Простеживши генезу роману ініціації, що виходить від роману виховання, з'ясували їхні типологічні подібності, які вбачаємо у сюжетній будові, що полягає у зображенні поворотних моментів, критичних ситуацій у житті головного героя. Основною ідеєю двох різновидів художніх текстів є становлення динамічної особистості персонажа, яка проявляється у бажанні самоактуалізуватися, здобувши нові знання і досвід. Особливою спільною рисою роману ініціації

та роману виховання є біографізм чи автобіографізм, що проявляється в описах особистих переживань, пов'язаних із різними життєвими ситуаціями. Якщо типологія героя роману виховання визначається моделями героя-революціонера, праведника, правдошукача, реформатора, то персонажі сучасних романів ініціації – це молоді люди, які не знаходять свого місця у швидкоплинному житті соціуму, яких не розуміють інші, але які прагнуть до знань, розуміння сучасної соціокультурної ситуації, самопізнання та набуття власного досвіду. В романі виховання важливою є роль учителя головного персонажа, а в романі ініціації цієї дійової особи немає, проте герой намагається самостійно знайти відповіді на запитання, що його хвилюють. Характерною особливістю романів ініціації є те, що їхні автори у своїх сюжетах використовують схеми хорору і трилера. У цьому полягає їх подібність до творів масової літератури.

3. З'ясувавши, що таке масова література, її особливості, тематичні та стильові ознаки, дійшли висновку, що твори сучасних письменників належать до зразків масової культури, оскільки мають такі характерні ознаки, як захопливий зміст, доступність викладу, орієнтація на підлітково-юнацьку читацьку аудиторію, актуальність тематики і проблематики для людей цього віку тощо. Ми запропонували розглядати романи Л. Дереша, М. Нагача та Н. МакДонелла у контексті «видавничого проекту», адже великі накладні творів, участь авторів у книжкових ярмарках, екранізація фільмів на основі романів тощо є характерними ознаками маркетингової політики видавництва.

4. Розглянувши рецепцію творчості Л. Дереша, М. Нагача та Н. МакДонелла у контексті сучасного літературного континууму, бачимо, що з боку літературознавців та критиків є як схвальні, так і різко негативні оцінки романів молодих авторів, що контрастує із надмірним захопленням з боку читацької аудиторії.

5. Прочитання міфопоетичного плану романів ініціації пов'язане із функціонуванням у літературних текстах таких універсальних категорій, як міфологічний час, міфологічний простір, життя, смерть, Хаос, Космос, ритуал переходу, обряд ініціації. Встановлено, що сюжет роману ініціації за структурою аналогічний до обряду ініціації. Антропологічний сенс подібних творів полягає саме у відчитуванні у художньому тексті міфоритуального сценарію, що дає змогу реципієнтові, читаючи художній текст, символічно проходити обряд посвячення. У такий спосіб задовольняються важливі екзистенційні та психологічні потреби особистості, що й визначає прагматику романів Л. Дереша, М. Нагача та Н. МакДонелла.

6. Міфоритуальний сценарій, на основі якого формується система персонажів роману ініціації, передбачає героєм твору людину, яка наділена особливими рисами: зовнішньою та внутрішньою неординарністю, певною виключеністю з життя соціуму, відчуттям обраності для здійснення подвигу. Такими персонажами в аналізованих романах є Юрко Банзай Л. Дереша, безіменний герой М. Нагача та Білий Майк Н. МакДонелла. Супутником персонажа завжди

виступає ідеальний жіночий образ, що є втіленням ідеалу краси, досконалості, сенсом духовних пошуків героя (Дарця Борхес, Льоля, Моллі). Ще одним типом героя роману є герой-жертва, який повинен загинути, бо не в змозі подолати темні сили Хаосу. Такими жертвами в аналізованих романах ініціації стають Дарця Борхес, Моллі та всі приятелі Білого Майка. Іншу категорію персонажів роману становлять антагоністи, які є втіленням світового зла та сил Хаосу (Корій, Йог-Сотот, Клод).

Основні положення дисертації викладено у публікаціях:

1. Романко Т. Художня трансформація обряду ініціації у романі Любка Дереша «Культ»: семантичний і прагматичний аспект / Тетяна Романко // Антропологія літератури: комунікація, мова і тілесність. *Studia methodologica*. — Вип. 25. — Тернопіль: Редакційно-видавничий відділ ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. — С. 172–176.
2. Романко Т. “Roczniki najmłodsze”: Mirosław Nahacz w kontekście współczesnej literatury polskiej / Тетяна Романко // *Studia methodologica*. — Вип. 23. — Тернопіль: Редакційно-видавничий відділ ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. — С. 100–106.
3. Романко Т. Міфологічний інтертекст у романах Л.Дереша «Культ» і М.Нагача «Лелека і Льоля» / Тетяна Романко // Волинь філологічна: текст і контекст. Інтертекстуальність у системі художньо-філософського мислення: теоретичні й історико-літературні виміри: зб. наук. пр. — Вип. 7. — Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2009. — С. 244–253.
4. Романко Т.О. «Заангажована література» як літературний та соціокультурний феномен (на матеріалі сучасної польської прози) / Тетяна Олегівна Романко // Літературний процес: методологія, імена, тенденції: зб. наук. пр. — № 1-2. — К.: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2010. — С. 159–163. — (Серія «Філологічні науки»).
5. Романко Т. Діалог культур та його значення для адекватної інтерпретації літератури для юнацтва / Тетяна Романко // Питання літературознавства: наук. зб. — Вип. 80. — Чернівці: Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2010. — С. 246–254.
6. Романко Т. О. Феномен культовості сучасного роману ініціації з погляду літературознавчої антропології / Тетяна Олегівна Романко // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. — № 901. — Вип. 59. — Харків: Харків. нац. ун-т ім. В. Каразіна, 2010. — С. 191–196.

АНОТАЦІЯ

Романко Т.О. Роман ініціації в сучасній українській, польській та американській літературах (на матеріалі творчості Л. Дереша, М. Нагача, Н. МакДонелла). — Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.05 — порівняльне літературознавство. — Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. — Тернопіль, 2011.

Дисертація є спробою комплексного дослідження роману ініціації як жанрового продовження літературної традиції роману виховання. У ній з'ясовується подібність сучасних творів для підлітково-юнацької аудиторії зі зразками масової літератури та визначають аналогії з «видавничим проектом». На основі аналізу міфопоетичних та ритуальних елементів (мотив змієборства, мотив смерті і воскресіння, мотив сну, перетворення Космосу із Хаосу, часо-просторова організація), типології образів головних героїв романів Л. Дереша «Культ», М. Нагача «Лелека і Льоля» й Н. МакДонелла «Дванадцять» визначається прагматика літературних текстів як психологічна потреба юних читачів саме у такому типі творів. Робота вперше вводить в український літературознавчий обіг термін «роман ініціація», вказуючи структурно-типологічні особливості цього літературного явища.

Ключові слова: роман ініціації, ритуал, обряд ініціації, роман виховання, хронотоп.

АННОТАЦИЯ

Романко Т.О. Роман инициации в современной украинской, польской и американской литературах (на материале творчества Л. Дереша, М. Нагача, Н. МакДонелла). — Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.05 — сравнительное литературоведение. — Тернопольский национальный педагогический университет имени Владимира Гнатюка. — Тернополь, 2011.

В диссертации исследуются романы Л. Дереша, М. Нагача и Н. МакДонелла в проекции мифопоэтики и ритуального характера обряда инициации.

Мифопоэтика и теория ритуала рассматриваются как интерпретационная модель, используемая в сравнительных исследованиях литературных явлений в их генетико-контактных связях, типологических сходствах, прагматическом аспекте.

Корни романа инициации исходят из литературной традиции романа воспитания и становятся его своеобразным продолжением, его современной версией. Этот тип литературы определяется как рассказ о процессе взросления, формирования личности героя, его ценностных ориентаций. Яркими образцами современных романов инициации в украинской, польской и американской литературах являются тексты Л. Дереша, М. Нагача и Н. МакДонелла.

В работе осуществлен текстуальный анализ мифопоэтических элементов и специфики использования ритуального сценария обряда инициации, в частности исследованы мотив змеборства, смерти и воскресения, жертвоприношения, мотив сна, оппозиция Хаос/Космос, жизнь/смерть, день/ночь, сновидение/реальность.

Более подробно исследованы отдельные блоки – сюжетные схемы, пространственно-временная специфика, мифопоэтические и ритуальные элементы обряда посвящения, типология главных героев романов украинского, польского и американского писателей. Л. Дереш, М. Нагач и Н. МакДонелл реализовали в своих романах и главные качественные характеристики времени и пространства перед актом творения, связанного с обрядом инициации, когда из беспорядка, Хаоса творится Космос. Пространственные особенности романов проявляются в объектном наполнении (ритуал совершается в сакральном центре мира, улицы города находятся в руках хаотических сил).

Этапы ритуального сценария обряда инициации (прелиминарный, лиминарный, постлиминарный) ярко и подробно представлены в анализируемых романах. Сначала главные герои литературных текстов отделяются от общества, затем подвергаются испытаниям и в конце возвращаются в совсем другом качестве. Фазы посвящения персонажей образуют сюжет романов.

Образы главных героев «Культы», «Аиста и Лолы», «Двенадцати» определены сущностью и содержанием обряда инициации. Им присущи черты исключительности, они не похожи на своих сверстников и друзей, их назначением является победа над всемирным злом и восстановление Космоса, а также получение личного опыта самопознания.

Ключевые слова: роман инициации, ритуал, обряд инициации, роман воспитания, хронотоп.

SUMMARY

Romanko T. Initiation novel in contemporary Ukrainian, Polish and American Literatures (based on the works by L. Deresh, M. Nahacz, N. McDonell). — Manuscript.

The thesis for the scholarly degree of Candidate of Philology in specialty 10.01.05 — Comparative Literary Studies. — Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University. — Ternopil, 2011.

The thesis paper is an attempt of complex study of initiation novel as a genre continuation of literary tradition of education novel. Similarity of contemporary literary works for adolescent readers with the examples of mass literature is studied, and analogy with “publishing project” is specified. On the basis of analysis of mythological and ritual elements (motif of struggle against dragon, motif of death and resurrection, motif of dream, transformation of cosmos out of chaos, time and space organization), typology of characters of the novels “Cult” by L. Deresh, “Stork and Lola” by M. Nahacz and “Twelve” by N. McDonell the pragmatics of literary works is defined as psychological necessity of young readers in such type of literature. The term “initiation novel” is being for the first time introduced into Ukrainian literary criticism by pointing out structural typological peculiarities of this literary notion.

Key words: initiation novel, ritual, initiation rite, education novel, chronotope.

Підписано до друку 11.11.2010 р.
Формат 60x90/16. Гарнітура Times New Roman.
Папір друк. Умов. друк. арк. 0,9.
Умовн. фарб. відб. 1,0. Друк RESO.
Наклад 100 прим. Зам. № 45

Редакційно-видавничий відділ
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027